श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालय–ई–ग्रन्थमाला–०२

सुभाषितशतकम्

(हिन्दी–आङ्ग्ल–गुजराती अनुवादसहितम्)

प्रधानसम्पादकः

डॉ. ललितकुमारः पटेलः

का.कुलपतिः, श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

लेखकोऽनुवादकश्च

डॉ. नरेन्द्रकुमारः पण्ड्या

प्रधानाचार्यः,श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयसञ्चालितमहाविद्यालयः,वेरावलम्

आङ्ग्लानुवादकः

डॉ. कार्तिकः पण्ड्या

संशोधनाधिकारी, श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालय–ई–ग्रन्थमाला–०२

सुभाषितशतकम्

(हिन्दी–आङ्ग्ल–गुजराती अनुवादसहितम्)

प्रधानसम्पादकः

डॉ. ललितकुमारः पटेलः

का. कुलपतिः, श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

लेखकोऽनुवादकश्च

डॉ. नरेन्द्रकुमारः पण्ड्या

प्रधानाचार्यः,श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयसञ्चालितमहाविद्यालयः,वेरावलम्

आङ्ग्लानुवादकः

डॉ. कार्तिकः पण्ड्या

संशोधनाधिकारी, श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी-वेरावलम्- गुजरातम्

प्रकाशकः -

डॉ. दशरथजादवः
कुलसचिवः
श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी
राजेन्द्रभुवनरोड, वेरावलम् - ३६२ २६६
गीर-सोमनाथजनपदम्, गुजरातम्
दूरभाष : ०२८७६-२४४५३२, फेक्सः २४४४१७
www.sssu.ac.in

सहसम्पादकः समन्वयकश्च -

डॉ. कार्तिकः पण्ड्या
संशोधनाधिकारी,
श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

© *Shree Somnath Sanskrit University, Veraval - 2021*

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or otherwise, without the written permission from the publisher.

संस्करणम्		द्वितीयम्
वर्षम्		अक्तूबर-२०२१
प्रतिकृतयः		E-Book in PDF
ISBN	-	978-93-83097-47-0
मूल्यम्	-	निःशूल्कम्

मुद्रकः - **जलाराम ग्राफिक्स एन्ड ओफसेट**
परमहंस एपार्टमेन्ट के पास,
होटल कावेरी के पीछे, एस.टी.रोड, वेरावल-३६२ २६६
जि. गीर सोमनाथ, गुजरात (भारत)
दूरभाष : (०२८७६) २२१८६१

Shree Somnath Sanskrit University E-Grantha Series - 02

SUBHĀṢITAŚATAKAM

(with Hindi, English & Gujarati Translations)

Chief Editor

Dr. Lalitkumar A. Patel
Vice-Chancellor (I/c.),
Shree Somnath Sanskrit University, Veraval

Author and Translator

Dr. Narendrakumar L. Pandya
Principal, Shree Somnath Sanskrit University
Constituent College, Veraval

English Translation by

Dr. Kartik Pandya
Research Officer, Shree Somnath Sanskrit University,
Veraval

Shree Somnath Sanskrit University - Veraval - Gujarat

Published by :

Dr. Dashrath Jadav
The Registrar
Shree Somnath Sanskrit University
Rajendra Bhuvan Road, Veraval - 362 266.
Dist. Gir-Somnath, Gujarat, India.
Phone : 02876-244532, Fax : 02876-244417
www.sssu.ac.in

Assistant Editor & Co-ordinator :

Dr. Kartik Pandya
Research Officer,
Shree Somnath Sanskrit University, Veraval.

© ***Shree Somnath Sanskrit University, Veraval - 2021***

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or otherwise, without the written permission from the publisher.

Edition	:	Second
Year	:	October - 2021
Copies	:	E-Book in PDF
ISBN	:	978-93-83097-47-0
Price	:	FREE

Printed by: JALARAM GRAPHICS & OFFSET
Nr. Paramhans Apartment, B/h. Hotel Kaveri,
S.T. Road, Veraval - 362 266
Dist. Gir Somnath, Gujarat, India
Tel. (02876) 221861

॥शुभाशंसनम्॥

(प्रथमावृत्तौ)

विद्यायाः प्रकाशनं बहुविधं भवति । कदाचित् अध्यापनेन, कदाचित् अध्ययनेन, कदाचित् प्रवचनेन च । परन्तु उपर्युक्ताः प्रकाशनमार्गाः अपेक्षितविद्याप्रकाशनं न कुर्वन्ति यावद्ग्रन्थप्रकाशनं विद्याप्रकाशनं जने-जने करोति । अत एवोक्तम् "पुस्तकी भवति पण्डितः"। अर्थात् यस्य पार्श्वे पुस्तकानि बहूनि विविधानि च भवन्ति स पण्डितो भवति । श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः एकत्र तु संस्कृतभाषायाः प्रचारप्रसारक्षेत्रे समर्पितकालो वर्तते तदाऽन्यत्र नूतनसाहित्यसर्जनां कारयितुं तस्याश्च प्रकाशनं कारयितुं दत्तावधानोऽस्ति । अस्मिन्नेव शुभे पुण्ये च सन्दर्भे 'स्वर्णिमगुजरातजयन्ती'- अवसरे तथा बेङ्गलूरुनगरे आयोजितायां 'विश्वसंस्कृतपुस्तकमेलायां' श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः बहूनां ग्रन्थानां प्रकाशनं करोति । साम्प्रतकाले नूतनानां सुभाषितानां निर्माणं लोकबोधाय मनोरञ्जनाय च आवश्यकम् । तदर्थं महता परिश्रमेण डॉ. नरेन्द्रकुमार एल. पण्ड्यामहोदयेन अयं 'सुभाषितशतकं' ग्रन्थः लिखितः । मन्ये अयं ग्रन्थः संस्कृज्ज्ञानां संस्कृतानुरागिणां च कृते महते उपकाराय भविष्यति । अस्य ग्रन्थस्य प्रसाराय अहं शुभाशंसनं प्रकटीकरोमि ।

॥जयतु सोमनाथः जयतु संस्कृतम्॥

प्रो. पङ्कज एल. जानी

कुलपतिः, श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः

॥ पुरोवाक् ॥

(प्रथमावृत्तौ)

द्राक्षा म्लानमुखी जाता शर्करा चाश्मतां गता ।
सुभाषितरसं दृष्ट्वा सुधा भीता दिवं गता ।।

अमृतमपि सुभाषितरसात् बिभेति । उतोच्यते 'रसो वै सः' वेदान्तपरिभाषायाम् । 'रसात्मकं वाक्यं काव्यम्' इति काव्यलक्षणन्यायेन समुत्पन्नानि, अर्थसौरभं वहन्ति भावमकरन्दवाहीनि सुभाषितकुसुमानि सरलसंस्कृतभाषया स्वतन्त्रकाव्यत्वेन महतः विचारान् प्रकटीकुर्वन्ति ।

जीवने जलस्य अन्नस्य च यथा आवश्यकता तथा सुभाषितस्यापि । जीवनं सद्विचारैः उन्नतं कर्तुं सुभाषितरत्नम् आवश्यकमेव । सुभाषितशतकेऽपि निरूपिताः श्लोकाः नानाविधविचारान् उपदेशान् च प्रवाहयन्ति । समाजस्य प्रतिबिम्बं संवहत् साहित्यमिदं लोकबोधाय, लोकशिक्षणाय, लोकमनोरञ्जनाय च उपकारकं स्यात् इति आशास्महे ॥

डॉ. नरेन्द्रकुमार एल. पण्ड्या
आचार्यः
श्रीसोमन्थसंस्कृतविश्वविद्यालयसञ्चालितः
संस्कृतमहाविद्यालयः, वेरावलम् (सोमनाथः)

कुलपतिवाक्

(द्वितीयावृत्तौ)

सुष्ठु भाषितं सुभाषितम्। सुभाषितं सर्वजनहिताय वर्तते किन्तु सर्वेषां कृते हितं मनोहारि च वचः दुर्लभमेव। सुभाषितं मधुरया गिरा उपदिशति मानवान्, उपदिशति समाजम्, आदिशति कर्तव्यम्, निवारयति अकर्तव्यात्, आनन्दयति च कवीन् भावकान् च। सुभाषितं सर्वस्मिन् काले सुभाषितमेव भवति, तदपि आधुनिकं सुभाषितम् आधुनिकभाषया अनूदितं भवेत्तर्हि किमत्रावशिष्यते। एतत् सुभाषितशतकं विद्वद्भिः पण्डितैः डॉ. नरेन्द्रकुमारपण्ड्यावर्यैः विरचितमस्ति। एते सन्ति सहृदयाः कवयः विविधविद्यानिष्णाताः। एतेषां वैदूष्यम् अस्मिन् सुभाषितशतके विलसति, वाग्वैदग्ध्यम् अतिशोभते स्वभाविकतया सन्निविष्टाः अलङ्काराः सुभाषितान्यलङ्कुर्वन्ति। एतस्य सुभाषितशतकस्य आङ्ग्लानुवादसहितं प्रकाशनं जायमानमस्ति इत्यवसरे भगवान् सुभाषितप्रियः सोमनाथः प्रार्थ्यते एतस्य ग्रन्थरत्नस्य कीर्तये। कविकीर्तिरिव जीवति जयति च, अतः इदं सुभाषितशतकं वर्षाणां शतकानि जीवतात् जीयादिति च कामना।

शुभं भूयात्

(डॉ. ललितकुमारः पटेलः)
का. कुलपतिः

॥ पुरोवाक् ॥
(द्वितीयावृत्तौ)

श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः समये समये विविधान् ग्रन्थान् प्रकाशयति। तद्ग्रन्थप्रकाशनपरम्परायां गुजरातीभाषानुवादसहितं मद्विरचितं सुभाषितशतकं प्राक् प्रकाशितमभूत् । सुभाषातानां महत्त्वं तु सर्वविदितं विद्यते । सनातनं सदाचारं सद्विचारं सुष्ठु भाषन्ते सुभाषितानि । काव्यानामुदेष्टव्यं तु विद्यते सदाचारेषु प्रवर्त्तनं कदाचारेभ्यश्च निवर्त्तनम् । सुभाषितैरेतत्कर्म सुगमतया सरसतया विधीयते । मौक्तिकैः कण्ठः शोभते सुभाषितकाव्यैरपि अस्माकं कण्ठः सुशोभते । सुभाषितैः सर्वेषां हृदयं द्रवीभूतमानन्दमयं जायते । एतादृशैः महत्त्वमण्डितैः सुभाषितैः संस्कृतसाहित्यजगत् सुसमृद्धं विद्यते। मयाऽपि रचितानि इमानि सुभाषितानि रसिकानां सहृदयानां सुलभानि भवेयुः इति विचार्य विश्वविद्यालयस्य प्रकाशनविभागे सुभाषितसङ्ग्रहः प्रदत्तः। सङ्ग्रहोऽयं सुभाषितशतकम् इति नाम्ना ग्रन्थबद्धः कृतः प्रकाशितः। तत्र पूर्वं प्रथमावृत्तौ गुजरातीभाषानुवादः योजितः आसीत् अधुना द्वितीयावृत्तौ प्रकाश्यमानायां हिन्द्यानुवादः आङ्ग्लभाषायां चाऽनुवादः योजितो विद्यते। येन तद्भाषाविदामपि मुदे एषः ग्रन्थः अर्थास्वादने उपकारकः भविष्यति । अत्र आङ्ग्लभाषानुवादः डॉ. कार्तिकपण्ड्यामहोदयेन विहितो विद्यते।

एतस्य प्रकाशनाय अनुमतिं प्रबन्धनं च कृतवतां मान्यानां श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य कुलपतिपादानां प्रो. गोपबन्धुमिश्र-महोदयानां, मान्यानां कुलसचिवानां डॉ. दशरथजादवमहोदयानां, प्रकाशनसंशोधनाधिकारिणाम् अस्य ग्रन्थस्य आङ्ग्लभाषानुवादकृतां डॉ. कार्तिकपण्ड्यामहोदयानां च हार्दं धन्यवादं कार्तज्ञ्यं च विनिवेदयामि।

अयं ग्रन्थः संस्कृतरसिकानां सहृदयानां भावुकानां मोदाय कल्पतामिति कामये। अत्र कश्चित् क्षतयः स्युस्तर्हि विबुधानां क्षमां याचे।

सुभाषितानां शतकं कुतुकाद्रचितं मया।
सुधियां हृत्प्रमोदाय कल्पतामिति कामये ॥

निवेदकः
डॉ. नरेन्द्रकुमार एल. पण्ड्या
आचार्यः
श्रीसोमन्थसंस्कृतविश्वविद्यालयसञ्चालितः

सुभाषितशतकम्

विद्यारत्नोज्ज्वलद्गात्राः सत्पात्रकरुणाभृतः ।

श्रोतव्या गुरुवो नित्यं भक्तिज्ञानविरक्तये ॥१॥

ज्ञानरूप रत्नों से जिनके शरीर अलंकृत है, जो सत्पात्र पर करुणा बरसाते हैं, उन सद्‌गुरुओं का भक्ति, ज्ञान और वैराग्य की प्राप्ति के लिए नित्य श्रवण करना चाहिए।

The one whose body is adorned with the gems of knowledge, the one who showers compassion on the deserving one; such wise persons should be listened to attain devotion, knowledge and recourse.

જ્ઞાનરૂપી રત્નોથી જેમનું શરીર અલંકૃત થયેલ છે, સત્પાત્ર ઉપર જેઓ કરુણા વરસાવે છે. તેવા સદ્‌ગુરુઓને ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે નિત્ય સાંભળવા જોઈએ.

सत्येन राजते चित्तं सत्येन भ्राजते गिरा।

सत्येन शालते कायः सर्वं सत्येन शोभते ॥२॥

सत्य से चित्त की शोभा होती है, सत्य से वाणी की शोभा होती है, सत्य से शरीर की शोभा होती है, किं बहुना सब कुछ सत्य से सुशोभित होता है।

The truth befits mind, speech and the body. It beautifies everything.

સત્યથી ચિત્ત શોભે છે, સત્યથી વાણી શોભે છે. સત્યથી કાયા શોભે છે, સત્યથી સઘળું શોભે છે.

तपसा राजते चित्तं तपसा भ्राजते गिरा।

तपसा शालते कायः सर्वं सत्तपसा शुभम् ॥३॥

तप से चित्त सुशोभित होता है, तप से वाणी सुशोभित होती है, तप से शरीर सुशोभित होता है, किं बहुना सब कुछ श्रेष्ठ तप से सुशोभित होता है।

The penance befits mind, speech and body. Everything is beautified by the penance.

તપથી ચિત્ત શોભે છે, તપથી વાણી શોભે છે. તપથી કાયા શોભે છે, સઘળું સાત્વિક તપથી શોભે છે.

जीवनोपवने सत्यं शीलं च कुसुमद्वयम् ।

रात्रिन्दिवं वसन्तस्य सौरभ्यं तनुते सताम् ॥४॥

सत्य और शील जीवन उपवन के दो फूल हैं, जो रातदिन सज्जनों को वसन्त की सुरभि देतें हैं।

The truth and character are the two sauces of live-giving, that give the fragrance of spring to the gentlemen.

સત્ય અને શીલ જીવનઉપવનના બે કુસુમ છે, જે રાતદિવસ સજ્જનોને વસંન્તની સુગન્ધ આપે છે.

पाषाणस्तू कठोरोऽपि तुलायामुपयुज्यते ।
न मे क्वाप्युपयोगोऽस्ति पाषाणो माऽतिरिच्यते ॥५॥

पत्थर कठिन है, फिर भी उसका क्रयविक्रय में चीजों के नापतोल में उपयोग होता है, किन्तु मेरा तो कहीं भी उपयोग नहीं हैं, अतः मुझसे तो पत्थर भी श्रेष्ठ है।

The stone is rigid, yet it is used in scaling down. I have no use anywhere, so the stone is better than me.

પથ્થર કઠોર છે, તો પણ તેનો ઉપયોગ માપતોલ કરવામાં આવે છે. મારો તો ક્યાંય ઉપયોગ નથી, તેથી મારા કરતા તો પથ્થર પણ શ્રેષ્ઠ છે.

धनं न श्रेष्ठं मनुजा यदि धर्मविवर्जितम् ।
अल्पं धर्मार्जितं द्रव्यं प्रह्लादयति देहिनम् ॥६॥

हे मनुष्यों ! जो धन धर्ममार्ग से अर्जित न हो, वह धन श्रेष्ठ(प्रशंसनीय) नहीं है। थोड़ा भी धन, जो धर्म से अर्जित किया जाता है, वह मनुष्य को प्रसन्न रखता है।

Hey humans! If the money is not earned through the righteous way, then it is not the best one.

A little money earned through the righteous way keeps a man happy.

હે મનુષ્યો ! જો ધન ધર્મમાર્ગથી કમાયેલ ન હોય તો તે ધન શ્રેષ્ઠ નથી. થોડું પણ ધર્મથી કમાયેલું ધન માણસ ને પ્રસન્ન રાખે છે.

धने यत्नं यथा लोको विदधाति दिवानिशम् ।

तथा तु यदि धर्मे स्यात् को दरिद्रो भविष्यति ॥७॥

जैसे मनुष्य धन कमाने के लिए रातदिन मेहनत करता है, उसी तरह यदि धर्म के विषय में भी प्रयत्नशील बना रहे, तब कौन दरिद्र-निर्धन रह सकता है।

A man who works hard day and night to earn money, if he works in the same manner for the religion (duty), then who will stay poor ?

જે રીતે માણસ ધન કમાવા માટે રાતદિવસ મેહનત કરે છે, તે રીતે જો ધર્મની બાબતમાં પ્રયત્નશીલ થાય, તો કોણ દરિદ્ર રહેશે ?

कालस्तु कलिसंज्ञोऽयं कलिमेव करिष्यति ।

भक्तेन सर्वथा भाव्यं सावधानेन धीमता ॥८॥

यह काल कलिकाल होने से कलि(कलह) करायेगा ही। इसलिए ज्ञानी भक्त को चाहिए कि वह हंमेशा सावधान रहें।

Since this is the age of the *Kaliyuga*, that will create quarrel for sure. Therefore, the wise devotee should be careful.

આ કલિયુગનો કાળ હોવાથી તે કલિ જ (કલહ) કરાવશે. તેથી જ્ઞાની ભક્તએ સર્વથા સાવધ રહેવું.

सतां सङ्गः सदा सेव्यः तरङ्गचपलं मनः ।

अन्यथा क्षणमात्रेण दुष्पथे पदमर्पयेत् ॥९॥

सज्जनों का सदा संग करना चाहिए। मन पानी के तरंगो की तरह चञ्चल होता है। यदि उसको सत्सङ्ग में सुरक्षित न रखा जाए तो वह क्षणभर में दुष्पथ में प्रवेश करता है।

One should always be in company of gentlemen. The mind is as playful as the waves of water, if it is not saved in company of gentlemen, then momentarily it enters the abyss.

સજ્જનોનો સદા સંગ કરવો. મન પાણીના તરંગો જેવુ ચંચલ છે, જો તેને સત્સંગમાં સાચવવામાં ન આવે તો ક્ષણવારમાં દુષ્પથમાં પ્રવેશ કરે છે.

रजांसि वातोद्धूतानि नेत्राण्यावृणते नृणाम् ।

रजांसि तद्वच्चेतांसि नृणामावृणते द्रुतम् ॥१०॥

पवन से उड़नेवाली धूल आँखों को ढक देती है उस तरह रजोगुण मनुष्य के मन को जल्द ही आच्छादित कर देता है।

As the flying particles cover the man's eyes due to wind, accordingly *rajoguṇa* quickly covers the human mind.

પવનથી ઉડતી રજકણો માણસોની આંખોને ઢાંકી દે છે, તેમ રજોગુણ મનુષ્યોના મનને જલ્દીથી આવૃત કરી દે છે.

मनोमरालः सरसि निर्मलाम्भसि वर्धितः ।

अधुना पल्वले तस्य कथं कालो व्यतिक्रमेत् ॥११॥

निर्मल जल के सरोवर में रहकर बड़ा हुआ मन का हंस अब मैले जल के गड्ढे में कैसे समय व्यतीत करेगा ?

Grown up in a lake of pure water, how does the swan of that mind set now spend time in the diluted water.

નિર્મળ જળના સરોવરમાં ઉછરેલો મનનો હંસ હવે ડહોળા પાણીના ખાબોચિયામાં કેવી રીતે સમય ગુજારશે ?

विश्वस्तानां न विश्वासः धर्ममार्गच्युता यदि ।

धर्मविश्वासबाह्याश्च धर्माडम्बरदर्शकाः ॥१२॥

धर्ममार्ग से भ्रष्ट, धर्मविश्वास से बहिर्मुख और केवल धर्म का आडम्बर करनेवाले व्यक्ति विश्वस्त हों, तब भी उन पर विश्वास नहीं किया जा सकता है।

The apostate, extremist and only arrogant people of the faith cannot be trusted even if they are trustworthy.

ધર્મમાર્ગચ્યુત, ધર્મવિશ્વાસથી બહિર્મુખ અને માત્ર ધર્મનો આડમ્બર કરનાર વ્યક્તિઓ વિશ્વસ્ત હોય તો પણ તેમનો વિશ્વાસ કરી શકાય નહીં.

सत्संगस्य फलं सद्यः प्राप्यते सर्वदा स्वतः।

काकस्य सदृशो लोकः प्राप्नोति पिकरूपताम् ॥१३॥

सत्संग का फल सर्वदा तत्काल स्वतः मिलता है । सत्संग के कारण कौआ जैसा व्यक्ति भी कोकिल के रूप को धारण कर लेता है।

The fruit of being in company of gentlemen is always available automatically. By being in the company of gentlemen, a man like a crow achieves the form of the cuckoo.

સત્સંગનું ફળ સર્વદા તત્કાળ સ્વયં મળે છે. સત્સંગના બળે કાગડા જેવો માણસ કોયલના રૂપને પામે છે.

बकोऽपि जायते हंसो यत्सङ्गेन सुनिश्चितम्।

तेभ्यः परोपकारिभ्यः सद्भ्यो नित्यं नमो नमः ॥१४॥

जिनके संग से सुनिश्चितरूप से बगुला भी हंस बन जाता है, ऐसे परोपकारी सन्तों को नित्य नमस्कार है।

Greeting to those philanthropic saints, in whose company the crane too becomes the swan for sure.

જેમના સંગથી સુનિશ્ચિત પણે બગલો પણ હંસ બની જાય, તે પરોપકારી સંતોને નિત્ય નમસ્કાર.

स पिता यस्तु सम्पाति पुत्रः संस्कारदानतः।

स पुत्रो यः सम्पुनाति स्वकुलं यशसोज्ज्वलम् ॥१५॥

जो पिता संस्कार देकर पुत्र की सम्यक् रक्षा करता है, वह ही हकीकत में पिता है और जो पुत्र यश से अपने कुल को उज्ज्वल करे, वह ही सत्पुत्र है।

He is really one's father who protects his son by imparting sacrament/good culture upon him. And the son that brings forth his seed to the glory of the same is the true son.

જે પિતા સંસ્કાર આપી પુત્રની સારી રીતે રક્ષા કરે છે, તે જ ખરેખર પિતા છે. અને જે પુત્ર યશથી પોતાના કુળને ઉજ્જવળ બનાવે તે જ ખરો પુત્ર છે.

सा कन्या या कं तनोति स्नेहशीलबलोज्ज्वला ।

लोकयोरुभयोर्मध्ये पितुः पत्युश्च वंशयोः ॥१६॥

जो कन्या स्नेह और शील के बल से उज्ज्वल रहकर पिता और पति के वंशों को इस लोक और परलोक में निरन्तर सुख देती है, वह ही कन्या कन्या है।

The bride who gives eternal happiness to the children of her father and husband, who is blessed with the strength of affection and gentleness, in this world and hereafter, is the bride in true sense.

જે કન્યા સ્નેહ અને શીલતાના બળથી ઉજ્જવલ પિતા અને પતિના વંશોને આ લોક અને પરલોકમાં નિરંતર સુખ આપે, તે જ કન્યા કેહવાય.

छात्रो भवेच्छत्ररूपो गुरोः श्रममपाहरेत् ।

करोति कष्टं सोढ्वाऽपि सेवामेवानिशं गुरोः ॥१७॥

छात्र छत्र जैसा होना चाहिए, जो गुरु के श्रम को दूर करें। वह कष्ट सहन करके भी सतत गुरु की सेवा करता है। वह छात्र ही छात्र होता है।

The student should be like an umbrella, who removes the *Guru's* labour. He should continue to serve the *Guru* even through suffering. Such a student is called a student.

છાત્ર છત્ર જેવો હોવો જોઈએ, જે ગુરુના શ્રમને દૂર કરે. તે કષ્ટ સહન કરીને પણ સતત ગુરુની સેવા કરે છે. તો જ છાત્ર છાત્ર કહેવાય.

शासनं यो गुरोर्गृह्णन् तथैवाऽनुचरेत् सदा ।

स शिष्यश्चोत्तमो ज्ञेयः स विद्यामधिगच्छति ॥१८॥

जो गुरु के शासन का - आज्ञा का ग्रहण करे और तदनुसार आचरण करे, वह उत्तम शिष्य जानना चाहिए। ऐसा शिष्य विद्या प्राप्त कर सकता है।

That student, who absorbs and follows the instructions (orders) of his *Guru*, should be considered the best one. Such a student can acquire the knowledge.

જે ગુરુના શાસનને ગ્રહણ કરે અને તે પ્રકારે સદાય અનુસરણ કરે, તે ઉત્તમ શિષ્ય જાણવો. તે શિષ્ય વિદ્યા મેળવી શકે.

छलेन रहिता भक्तिर्भावेन सहिता पुनः ।

यस्य स्यात् गुरुपादाब्जे स शिष्यश्चोत्तमो मतः ॥१९॥

जिसको गुरु के चरणकमल में निश्छल और सद्भाव से पूर्ण भक्ति हो, वह शिष्य उत्तम शिष्य जानना चाहिए।

That disciple is to be considered the best one who is devoid of guilt and full of devotion.

ગુરુના ચરણકમળમાં છલથી રહિત અને ભાવ ભરેલી ભક્તિ હોય તે શિષ્ય ઉત્તમ સમજવો.

भ्रमरस्तु रसज्ञोऽयं कमलं नैव मुञ्चति ।

शिष्योऽयं रससारज्ञो गुरुपादं न मुञ्चति ॥२०॥

यह रसज्ञ भ्रमर कमल को छोड़कर कहीं भी जाता नहीं है। उसी तरह यह रस के सार को जानने वाला शिष्य चरणकमल को छोड़ता नहीं है।

This lovely beetle does not leave the lotus. As such, the learned disciple of the essence of this interest does not leave the feet of the *Guru*.

આ રસજ્ઞ ભ્રમર કમળને છોડતો નથી. તેમ આ રસના સારનો જાણકાર શિષ્ય ગુરુના ચરણકમળને છોડતો નથી.

मेघवत्सद्गुरुं मन्ये विद्यावृष्टिं करोति यः ।

शिष्योऽयं चातको नूनं तदास्वादेन तृप्यति ॥२१॥

सद्गुरु को मेघ के समान मानता हूँ, जो विद्या की वर्षा करता है। यह शिष्य चातक है, जो विद्या अमृत के आस्वाद से तृप्ति प्राप्त करता है।

I consider the virtuous teacher to be like a cloud, which rains heavily. This disciple is like *Cātaka* bird who is satisfied with the taste of nectar like learning.

સદ્‌ગુરુને મેઘની સમાન માનું છું, જે વિદ્યાનો વરસાદ વરસાવે છે. આ શિષ્ય ચાતક છે, જે વિદ્યામૃતના આસ્વાદથી તૃપ્તિ પામે છે.

गुरुवाक्यं स्वातिजलं शिष्यात्मा शुक्तिसन्निभः ।

ज्ञानरत्नं अनर्घं तु सत्संयोगेन जायते ॥२२॥

गुरु के वाक्य स्वातिनक्षत्र में बरसते पानी के समान है तथा शिष्य का अन्तःकरण शुक्तिछीप के समान है। उन दोनों के उत्तम सङ्गम से महामूल्य ज्ञानरत्न का प्राकट्य होता है।

The conscience of the *Guru* is the same as the water that showers in the *Svāti* constellation and that the soul of the disciple is pure. With the highest confluence of both of them, the manifestation of the great gem in the form of knowledge is revealed.

ગુરુનું વચનામૃત સ્વાતિનક્ષત્રમાં વરસતા પાણીની સમાન તથા શિષ્યનો આત્મા-અંતઃકરણ શુદ્‌ધિ સમાન છે. તે બંનેના ઉત્‌તમ સંગમથી મહામૂલ્ય જ્ઞાનરત્નનું પ્રાગટ્ય થાય છે.

विद्या फलं विवेको हि सारासारपृथक्कृतिः ।

स निधिः सर्वनिधिषु चोत्तमः कविभिः स्मृतः ॥२३॥

सार और असार के पृथक्करणरूप विवेक विद्या का फल है। सभी प्रकार की निधियों में यह विवेक नाम की निधि उत्तम है ऐसा कवियों ने कहा है।

The fruit of learning is the discretion between what is good and what is not good. Among all the treasures, the poets have considered the treasure of discretion as the best one.

સાર અને અસારનું પૃથક્કરણ કરવા રૂપ વિવેક વિદ્યાનું ફળ છે. સર્વે નિધિઓમાં તે વિવેક નામનો નિધિ કવિઓએ ઉત્તમ માન્યો છે.

विद्यायास्तनयो बोध्यो विनयो नाम पावनः ।
पौत्री च पात्रता ज्ञेया प्रपौत्रोऽर्थः प्रकीर्तितः ॥२४॥

विद्या का पावन पुत्र विनय को समझना चाहिए तथा विद्या की पौत्री पात्रता को जाननी चाहिए और विद्या का प्रपौत्र अर्थ कहा है।

One should know the disciplined one as the pious son of learning, the deserving one as the granddaughter of learning and the meaning/understanding as the grandson of learning.

વિદ્યાનો પાવન પુત્ર વિનયને જાણવો, તથા વિદ્યાની પૌત્રી પાત્રતાને સમજવી. વિદ્યાનો પ્રપૌત્ર અર્થને કહ્યો છે.

विद्यां देवीं सेवमानः सत्त्ववृत्तिर्भवेज्जनः ।
न तेन भयभीतेन भाव्यं जगति जातुचित् ॥२५॥

विद्या देवी की सेवा करनेवाला मनुष्य सात्त्विक वृत्तिसम्पन्न होता है। उसे जगत् में कभी भी भयभीत होना नहीं चाहिए।

Human beings, who serve the Goddess of learning, become virtuous beings. Such beings should never fear in the world.

વિદ્યાદેવીની સેવા કરનાર મનુષ્ય સાત્ત્વિક વૃત્તિસંપન્ન બને છે. તેને જગતમાં ક્યારેય ભયભીત થવું નહિ.

विद्यां देवीमुपासीत उदासीन उतार्थतः ।
लभते परमार्थं वै परमानन्दमादरम् ॥२६॥

वास्तविकरूप में अर्थ की प्राप्ति के लक्ष्य से उदासीन बनकर विद्यादेवी की उपासना करनी चाहिए, विद्यादेवी की उपासना से ही परमार्थ परम आनन्द और परम आदर उपलब्ध होता है।

One should worship the Goddess of learning for being genuinely indifferent. It is only by worshiping the Goddess of learning that the ultimate pleasure and supreme happiness is achieved.

વાસ્તવિક રીતે ઉદાસીન બની વિદ્યાદેવીની ઉપાસના કરવી જોઈએ. વિદ્યાદેવીની ઉપાસનાથી જ પરમાર્થ પરમ આનંદ અને પરમ આદાર ઉપલબ્ધ થાય છે.

रागद्वेषवतां नृणां पदेन भविता मदः ।

अद्वेषाणामरागाणां पदेन भविता दमः ॥२७॥

राग और द्वेष से भरे हुए मनुष्यों को पद से मद होता है, जबकि राग और द्वेष से मुक्त मनुष्यों को पद मिलने पर दम(संयम) प्राप्त होता है ।

A person full of attachment and abhorrence becomes arrogant on acquiring some position. Whereas a person devoid of attachment and abhorrence becomes self-controlled on acquiring some position.

રાગ અને દ્વેષથી ભરેલા મનુષ્યોને પદ મળતા મદ થાય છે. જયારે રાગ-દ્વેષથી પર થયેલા મનુષ્યોને પદ મળતા દમ (સંયમ) મળે છે.

प्रयत्नः सर्वदा कार्यो धैर्यं त्याज्यं न कर्हिचित् ।

हिमालयस्य शिखरं प्रयत्नेनाधिरुह्यते ॥२८॥

प्रयत्न सर्वदा करना चाहिए । कभी भी धैर्य गवाना नहीं चाहिए । प्रयत्न करके हिमालय के शिखर पर पहुँचा जा सकता है ।

Humans should strive forever, should never lose patience. The summit of the Himalayas can also be reached by putting efforts.

મનુષ્યએ સર્વદા પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઈએ, ક્યારેય ધીરજ ગુમાવવી ન જોઈએ. પ્રયત્ન કરવાથી હિમાલયના શિખર પણ પહોંચી શકાય છે.

प्रयासो रक्षको ज्ञेयः प्रमादो भक्षकः स्मृतः ।

प्रसादो रक्षको ज्ञेयो विषादो भक्षकः स्मृतः ॥२९॥

प्रयास(प्रयत्न) मनुष्य का रक्षक बनता है, जबकि प्रमाद मानवजीवन का भक्षक है । प्रसाद को रक्षक समझना चाहिए और विषाद मनुष्य का भक्षक होता है ।

Effort becomes the protector of a person by his development, whereas the laziness is the destroyer of human being. Depression is the killer of human being.

પ્રયાસ (પ્રયત્ન) મનુષ્યનો વિકાસ કરી રક્ષક બને છે. પ્રમાદ માનવજીવનનો ભક્ષક છે. પ્રસાદ રક્ષક છે અને વિષાદ મનુષ્યને ભરખી જનાર છે.

विषादात्तु समुद्धृत्य प्रसादं नयते तु यः।

सोऽस्माकं भगवान् कृष्णः गीतापीयूषदायकः ॥३०॥

विषाद से मुक्त होकर प्रसाद की और ले जानेवाला जो है वह हमारे भगवान् श्रीकृष्ण है जिसने अर्जुन को निमित्त बनाकर विश्व को गीतापीयूष (भगवद्गीतारूप अमृत) का दान दिया है।

Lord Kṛṣṇa is the giver of the nectar in the form of *Gītā* (who withdraws us form the depression). The *Bhagavad Gītā* releases human being from poisoning and leads them to bliss.

વિષાદમાંથી ઉગારીને (ઉપાડીને) પ્રસાદ તરફ જે પહોંચાડે છે, તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આપણને ગીતાપીયૂષનું દાન આપનાર છે. ભગવદ્ગીતા મનુષ્યને વિષાદયોગમાંથી મુક્ત કરી પ્રસાદ તરફ લઈ જાય છે.

कृष्णो नाम सदानन्दः परं प्रेममहोदधिः।

कृष्णो नाम सदा शान्तः दान्तोऽक्लान्तो दयार्णवः ॥३१॥

श्रीकृष्ण सदानन्द और प्रेम का महासागर और सदा शान्त, दान्त, अक्लान्त ऐसे करुणा के सागर जैसा विराट् व्यक्तित्व है।

Lord Kṛṣṇa is the great ocean of bliss and the sea of compassion that is always calm.

કૃષ્ણ એ સદાનન્દ અને પ્રેમનો મહત્તમ મહાસાગર અને સદા શાન્ત, દાન્ત, અકલાન્ત એવા કરુણાના સાગર જેવું વિરાટ વ્યક્તિત્વ છે.

अभिमानोऽपि महतां विदुषामेव शोभते ।

मृगाणां भयकृद् गर्जन् मृगराजो हि राजते ॥३२॥

महान् विद्वानों को अभिमान भी शोभास्पद है । मृगों के लिए भयङ्कर गर्जना करनेवाले मृगराज सिंह निश्चित शोभित होता है ।

The pride of the great scholars is also adorned. The lion is indeed adorned even after roaring high on deers.

મહાન વિદ્વાનોનું અભિમાન પણ શોભે છે.મૃગોને ભયંકર ગર્જતો મૃગરાજ સિંહ ખરેખર શોભે છે.

मदोऽपि महतां नूनं विदुषामेव शोभते ।

मतंगजो हि मदवान् नितरामेव राजते ॥३३॥

महान विद्वानों का मद भी शोभायमान होता है, जैसे मदमस्त मातंग बहुत ही शोभायमान रहता है ।

The arrogance of great scholar is also decorative. As such an arrogant elephant is becoming very attractive.

મહાન વિદ્વાનોનો મદ પણ શોભા આપનાર હોય છે. જેમ કે મદમસ્ત માતંગ ખૂબ જ શોભાયમાન બની રહે છે.

लङ्काप्रायं तु नगरं नृपोऽपि रावणोपमः ।

प्रजा तु तत्प्रजाप्राया रामराज्यं कथं भवेत् ॥३४॥

लङ्का जैसा नगर और रावण जैसा राजा हो तथा प्रजा भी रावण की लङ्का की प्रजा जैसे हो तब वहाँ रामराज्य कैसे सम्भव है ?

How can there be the state of Rāma, where there is a city like Laṅkā, a king like Rāvaṇa and the people are like that of Laṅkā ?

લંકા જેવું નગર અને રાવણ જેવો રાજા હોય તથા પ્રજા પણ રાવણની પ્રજા જેવી હોય ત્યાં રામરાજ્ય કેમ થાય ?

मोहान्धं दर्शनं यस्य कामान्धं स्पर्शनं पुनः ।

क्रोधान्धं सर्वदा चक्षुः कथं शान्तिर्भविष्यति ॥३५॥

जिसकी दृष्टि मोहान्ध हो, स्पर्श कामान्ध हो और नेत्र सर्वदा क्रोधान्ध हो उसे किस प्रकार शान्ति मिल सकती है ?

What will make peace to a person, whose eyes are enamored by attachment and touched by desire; and whose eyes are always blind with anger ?

જેની દૃષ્ટિ મોહાન્ધ અને વળી સ્પર્શ કામાન્ધ હોય તેમજ આંખ સર્વદા ક્રોધથી આંધળી હોય તેને શાંતિ ક્યાથી થશે ?

कामाक्रान्तं मनो यस्य क्रोधाक्रान्तं च दर्शनम् ।

लोभाक्रान्तानि कर्माणि मूढः शान्तिं कथं व्रजेत् ॥३६॥

जिसका मन काम से आक्रान्त, दर्शन क्रोध से आक्रान्त और कर्म लोभ से आक्रान्त हो, ऐसे मूढ को शान्ति कैसे मिले ?

What will make peace to that a fool person, whose heart is fainted by works, works of wrath and works of greed ?

જેનું મન કામથી આક્રાન્ત, દર્શન ક્રોધથી આક્રાન્ત અને કાર્યો લોભથી આક્રાન્ત હોય તેવા મૂઢને શાંતિ કેમ મળે ?

यत्र यत्र भवेद् भानुः ध्रुवं तत्र भवेद् द्युतिः ।
यत्र यत्र च सद्विद्या विनयस्तत्र वै ध्रुवम् ॥३७॥

जहाँ जहाँ सूर्य होता है, वहाँ वहाँ निश्चित द्युति(प्रकाश) होती है । जहाँ जहाँ सद्विद्या होती है वहाँ वहाँ निश्चितरूप से विनय होता है ।

Wherever the Sun is, there is definite light. Wherever there is harmony, there is definitely humility.

જ્યાં જ્યાં સૂર્ય હોય ત્યાં ત્યાં નક્કી દ્યુતિપ્રકાશ હોય છે. જ્યાં જ્યાં સદ્વિદ્યા હોય ત્યાં ત્યાં નિશ્ચિતપણે વિનય હોય છે.

फलेन नम्रता यद्वत्तरूणां करुणाभृताम् ।

सद्विद्यानां मानवानां तद्वद् भवति नम्रता ॥३८॥

जैसे करुणा से भरे हुए वृक्ष फलों से नम्र हो जाते हैं, वैसे सद्विद्यासम्पन्न मनुष्यों में विद्या आने से नम्रता आती है।

As the trees packed with the fruits of compassion bend down, similarly the wise persons on acquiring knowledge become polite.

જેવી રીતે કરુણાથી ભરેલા વૃક્ષો ફળ આવતાં નમી પડે છે, તેમ સદ્‌વિદ્યા સમ્પન્ન મનુષ્યોને વિદ્યા આવતાં નમ્રતા મળે છે.

यथां जलं समुद्रस्य नोपभोग्यं तरङ्गिगणः ।

तथा धनं समुद्रस्य कृपणस्य तरङ्गिगणः ॥३९॥

जैसे तरंगयुक्त समुद्र के जल का उपभोग नहीं हो सकता है, वैसे तरंगी और लोभी (मुट्ठी न खोलनेवाले) मनुष्य का धन बिना उपभोग-उपयोग पड़ा रहता है।

Just as the eccentric (wave form of water) cannot enjoy the water of the sea, the wealth of the greedy person who does not open his wealth, also falls without consumption.

જેમ તરંગી (તરંગવાળા) સમુદ્રના જલનો ઉપભોગ થઈ શકતો નથી તેમ તરંગી અને લોભી મુઠી ન ખોલનાર લોભિયાનું ધન પણ ઉપભોગ વગરનું પડ્યું રહે છે.

वृक्षो वृश्चति सन्तापं पान्थानां पथि सम्भवम् ।

सन्तो निघ्नन्ति सन्तापं भव्यानां भवसम्भवम् ॥४०॥

वृक्ष मार्ग में चलनेवाले पथिकों के मार्गश्रम को मिटातें हैं। सन्त भाविक भक्तों के भवसागर के सन्ताप को समूल नाश करतें हैं।

The tree clears the pathways of the tired traveler (*Pathika*) from walking along the path. Saints equate the torments of followers created in this world completely.

વૃક્ષ માર્ગમાં ચાલવાથી થાકેલા પથિકના માર્ગશ્રમને મટાડે છે. સન્તો ભાવિકોને ભવસાગરમાં થતા સન્તાપને સમૂળ હણે છે.

तरूणां सकला सम्पत् पत्र-पुष्प-फलादिका ।

सर्वेषामेव भूतानां साधारण्येन शर्मणे ॥४१॥

वृक्षों की पत्र-पुष्प-फल आदि सर्व सम्पदा समानरूप से सर्व प्राणियों के सुख के लिए ही होती है।

The leaf-flower-fruit, primitive heritage of trees, is equally useful for the happiness of all animals.

વૃક્ષોની પત્ર-પુષ્પ-ફળ આદિ સકળ સંપદા સમાનપણે સર્વ પ્રાણીઓના સુખ માટે જ હોય છે.

तरूणां सदृशाः सन्तः सर्वकल्याणकारकाः ।

समग्रं जीवनं येषां परेषामेव शर्मणे ॥४२॥

सबके कल्याणकारी सन्त सज्जन तरुवर जैसे होतें हैं, जिनका समग्र जीवन ओरों के ही सुख के लिए होता है।

The gentlemen doing well to others are like trees, whose whole life is for the happiness of others.

સર્વનું કલ્યાણ કરનારા સજ્જનો તરુવર જેવા હોય છે, જેઓનું સમગ્ર જીવન બીજાઓના જ સુખ માટે હોય છે.

धन्योऽसि धन्यधन्योऽसि त्वमेव कण्टकद्रुम ।

येन त्वां नोपधर्षन्ति जना येऽभिभवोत्सुकाः ॥४३॥

हे कण्टकयुक्त वृक्ष ! तुम धन्य हो, तुम धन्यों में भी धन्य (सबसे धन्य) हो, क्योंकि तेरा तिरस्कार करने को उत्सुक मनुष्य काँटों के भय से तेरा तिरस्कार नहीं कर सकतें हैं।

Hey, cut trees! Blessed are you in the rich, for men despised by you cannot be condemned for fear of thorns.

હે કાંટાળા વૃક્ષ ! તું ધન્ય છે, તું ધન્યોમાં પણ ધન્ય છે, કેમ કે તારો તિરસ્કાર કરવા ઉત્સુક માણસો કાંટાઓના ભયે તારો તિરસ્કાર કરી શકતા નથી.

वनेषु जातं कुसुमं वने एव विशीर्यते ।

मूढलोके तु कविता सरसाऽपि न काम्यते ॥४४॥

वनों में प्रकट होनेवाला फूल वन में ही सूख जाता है । कविता सरस हो फिर भी मूढ लोगों में उसका आदर नहीं किया जाता है ।

The flower that grows in the forest dries up in the forest itself. Even if poetry is good, it is not respected among stupid people.

વનમાં પ્રગટેલું ફૂલ વનમાં જ સુકાય જાય છે. કવિતા સરસ હોય તો પણ મૂઢ લોકોમાં તેનો આદર કરવામાં આવતો નથી.

सौहार्दाय नमस्तस्मै कृष्णस्य परमात्मनः ।

सुदाम्नः श्रीक्षयो नष्टो यक्षश्रीर्येन भाविता ॥४५॥

परमात्मा श्रीकृष्ण के उस सौहार्द-मैत्रीभाव को नमस्कार है, जिसने सुदामा के श्रीक्षय को नष्ट करके उसके विपरीत उसको यक्षश्री बना दिया ।

Salutation to the golden friendlines of Paramātmā Śrī Kṛṣṇa, who destroyed the poverty of Sudāmā and made him rich by reversing it.

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણના તે સૌહાર્દ-મૈત્રીભાવને નમસ્કાર છે, જેને સુદામાના શ્રીક્ષયનો નાશ કર્યો અને તેને ઉલટાવીને યક્ષશ્રી બનાવી દીધી.

विजयस्तपसो नूनं निष्कामस्य प्रवर्तते ।

अद्याऽपि ध्रुवबालस्य यशो जगति दृश्यते ॥४६॥

निष्काम तप की ही विजय होती है । बालभक्त ध्रुव का यश आज भी जगत में दिखाई देता है ।

The penance, devoid of desire, is indeed triumph. The success of the young devotee Dhruva is still visible in the world today.

નિષ્કામ તપનો નક્કી વિજય થાય છે. બાળભક્ત ધ્રુવનો યશ આજે પણ જગતમાં દેખાય છે.

यस्य स्याद्भगवद्भक्तिर्धर्मे यस्य मतिः सदा।

विजयं सैव लभते यथा राजा युधिष्ठिरः ॥४७॥

जिसको भगवान् में भक्ति है, जिसकी धर्म में सदा मति है, उसको ही विजय मिलती है जैसे कि राजा धर्मराज युधिष्ठिर को विजय प्राप्त होती है।

He who has the devotion of God, whose faith is always in religion, is the one who gets victory. Just as the Dharmarāja Yudhiṣṭhira gets victory.

જેને ભગવાનની ભક્તિ છે, જેની સર્વદા ધર્મમાં મતી છે, તેને જ વિજય મળે છે. જેમ કે રાજા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને વિજય મળે છે.

जीवस्य न बलं किञ्चित् बलं सर्वं हरेर्मतम् ।

यद्विना विजयो जातः शत्रुभिर्विपराजितः ॥४८॥

जीव के पास कुछ भी बल नहीं है, वह बल जीव का नहीं है, परंतु सकल बल श्रीहरि भगवान् का ही है। हरि के आश्रय के बिना विजयी अर्जुन का भी शत्रुओं ने पराजय किया था।

The force that life has, it is not the force of life, but the whole force is considered to be that of Lord. Without the support of Lord Arjuna's victory has been defeated by enemies.

જીવન પાસે જે બળ છે, તે બળ જીવનું નથી પરંતુ સઘળું બળ હરિનું જ માનવામાં આવ્યું છે. હરિના સહારા વિના વિજય–અર્જુનનો શત્રુઓએ પરાભવ કર્યો.

यच्च दुःखं भवेद्भाग्ये तद्भोक्तव्यं न संशयः ।

सहदेवस्तु दैवज्ञः पाण्डवान् किं व्यजिज्ञपत् ॥४९॥

जो दुःख भाग्य में होता है उसे भुगतना ही पड़ता है, उसमें कोई संशय नहीं है। सहदेव भाग्य को जाननेवाला दैवज्ञ था फिर भी उसने पाण्डवों को क्या बताया ?

There is no doubt that the misery which has been exacerbated by the misfortune must continue. What did Sahadeva tell the Pāṇḍavas despite being a knowledgeable divinity of fate ?

જે દુઃખ ભાગ્યમાં મંડાયેલું છે તે દુઃખ ભોગવવું જ રહયું તેમાં કંઈજ સંશય નથી, સહદેવ ભાગ્યનો જાણકાર દૈવજ્ઞ હોવા છતાં તેણે પાંડવોને શું જણાવ્યું ?

यशोऽर्थं यतते लोकः धनार्थं चाऽपि सर्वथा ।

पुत्रार्थं चाऽपि जगति तत्राश्चर्यं न वर्तते ॥५०॥

लोग यश के लिए मेहनत करतें हैं, धन के लिए सर्वथा प्रयत्न करतें हैं और पुत्र के लिए जगत में प्रयत्न करते दिखाई पड़तें हैं, उसमें आश्चर्य नहीं है ।

One should not have recourse in this world for people working hard for success, striving for wealth or for son.

લોકો યશ માટે મેહનત કરે, ધન માટે સર્વથા પ્રયત્ન કરે કે પુત્ર માટે જગતમાં પ્રયત્ન કરતો દેખાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

अर्थार्थं यतते लोकस्तत्राश्चर्यं न किञ्चन ।

अनर्थमार्गमाश्रित्य तत्राश्चर्यं हि वर्तते ॥५१॥

अर्थ(धन) के लिए लोग प्रयत्न करतें हैं, उसमें आश्चर्य नहीं है किन्तु अनर्थ-मार्ग का आश्रय करके अर्थ पाने के लिए प्रयत्न करतें हैं, उसमें निश्चित ही आश्चर्य ही कहना चाहिए ।

There is no surprise in the human endeavour to earn money, but there is really a surprise in trying to earn money by harbouring the wrong path.

અર્થને માટે માણસ પ્રયત્ન કરે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી પણ અનર્થ-માર્ગનો આશ્રય કરીને અર્થ મેળવવા પ્રયત્ન કરે તેમાં ખરેખર આશ્ચર્ય જ કેહવાય.

यशोऽर्थं यतते कश्चित्तत्राश्चर्यं न किञ्चन ।

परेभ्योऽपयशो दद्यात्तत्राश्चर्यं हि वर्तते ॥५२॥

कोई मनुष्य यश के लिए प्रयत्न करे, उसमें क्या आश्चर्य हो सकता है ? परन्तु दूसरों को अपयश देकर अपना यश पाना चाहतें हो उसमें तो निश्चित ही आश्चर्य कहना चाहिए।

There is no surprise in the human endeavour to achieve success, but there is really a surprise in trying to achieve success by failing others.

કોઈ માણસ યશ માટે પ્રયત્ન કરે, તેમાં શું આશ્ચર્ય પરંતુ બીજાને અપયશ આપીને યશ મેળવવા મથે તેમાં તો ખરેખર આશ્ચર્ય કેહવાય.

पदार्थं यतते कश्चित्तत्राश्चर्यं न किञ्चन ।
पदार्थेन पदं प्रेप्सेत् तत्राश्चर्यं हि वर्तते ॥५३॥

पद पाने के लिए कोई प्रयत्न करे, उसमें कोई आश्चर्य नहीं है किन्तु पदार्थ देकर पद पाना चाहतें हैं, उसमें आश्चर्य ही है।

There is no surprise in the human endeavour to get a position, but there is really a surprise in trying to get a position by offering bribe.

પદ મેળવવા કોઈ પ્રયત્ન કરે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી પણ પદાર્થ આપીને પદ મેળવવા ઈચ્છે તેમાં આશ્ચર્ય કેહવાય.

पदेन तु मदं कुर्वन् मदोन्मत्तो मतो हि नः ।
पदेन स्वदमं कुर्वन् मदमुक्तोऽतिशोभते ॥५४॥

पद से मद करे, वह मदोन्मत्त गज माना गया है, पद पाने के लिए अपने आपको जो पदमुक्त करके दमन करनेवाला होता है, वह व्यक्ति अत्यन्त सुशोभित होता है।

We think of him as a mad on becoming an arrogant one after getting some position. A person, who is oppressing himself after being in some position, becomes increasingly attractive.

પદથી મદ કરે તેને તો અમે મદોન્મત્ત (પાગલ-ગાંડો) માન્યો છે.પદ મળ્યા પછી પોતાની જાતનું દમન કરનાર મદમુકત વ્યક્તિ અતિશય શોભાયમાન બની રહે છે.

वर्षायां जायते नूनं पल्वलं तु मलीमसम् ।

बृहत्सरस्तु विमलं विमलम् एव राजते ॥५५॥

वर्षाकाल में छोटे तालाब और गर्त निश्चित मलिन पानीमय होते हैं, परन्तु निर्मल जल के बड़े सरोवर तो निर्मल ही रहते सुशोभित होतें हैं।

During the monsoon season, small lakes and ponds may turn dirty, but large reservoirs of saline water may remain intact.

વર્ષાકાળમાં નાના તળાવડાં અને ખાબોચીયાંઓ નક્કી મેલાં થાય જ પરંતુ નિર્મળ જલના મોટા સરોવરો તો નિર્મળ જ રહી શોભતાં હોય છે.

दिनस्यानन्तरं रात्रि रात्रेश्चानन्तरं दिनम् ।

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ॥५६॥

दिवस के पीछे(बाद में) रात आती है और रात के पीछे दिन आता है। सुख के पीछे दुःख और दुःख के पीछे सुख आतें हैं।

Happiness is followed by pain and pain is followed by happiness, as day is followed by night and night is followed by day.

દિવસની પાછળ રાત અને રાતની પાછળ દિવસ આવે છે તેમ સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ આવે છે.

उष्ट्रस्य कण्टके प्रीतिः विष्ठायां वायसस्य च ।

उत्करे रासभस्यैवं खलस्य खलसङ्गमे ॥५७॥

ऊंट को काँटों में प्रीति होती है, कौओं को विष्टा में और गधों को कूडेकरकट के ढेर में प्रीति (खुशी) होती है, उसी तरह दुर्जन को दुर्जन के सङ्ग में प्रीति होती है।

The camel loves thorns, the crow loves discrete and the donkey loves garbage, similarly, the wicked person loves to be in the company of wicked persons.

ઊંટને કાંટામાં પ્રીતિ હોય છે, કાગડાને વિષ્ઠામાં અને ગધેડાને ઉકરડામાં પ્રીતિ હોય છે, તેમ દુર્જનને દુર્જનનાં સંગમાં પ્રીતિ હોય છે.

चन्द्रवत्सकलं ज्ञेयं सुखं संसारिकं नरैः ।

सूर्यवत्सकलं ज्ञेयं सुखं चाध्यात्मिकं जनैः ॥५८॥

संसार के सभी सुख मनुष्यों को चन्द्र की समान समझना चाहिए तथा आध्यात्मिक सभी सुख सूर्य की समान समझना चाहिए अर्थात् चन्द्र की वृद्धि और क्षय होतें हैं किन्तु सूर्य का ह्रास नहीं होता है।

Humans know the happiness of the world like the moon and the spiritual happiness like the sun. It means the moon grows and decays but the sun does not decay.

સંસારનું સઘળું સુખ માણસોએ ચંદ્રની જેવું જાણવું તથા આધ્યાત્મિક સુખ સઘળું સૂર્યની જેમ જાણવું. અર્થાત્ ચંદ્રની વૃદ્ધિ અને ક્ષય થાય છે પરંતુ સૂર્યનો હ્રાસ થતો નથી.

ऋतूनां तु यथा चक्रं नियमात्परिवर्तते ।

सुखदुःखाभिधं चक्रं तथैव परिवर्तते ॥५९॥

ऋतुओं का चक्र निरन्तर घूमता रहता है, उसी तरह सुख और दुःख का चक्र भी नित्य घूमता रहता है। सुख के बाद में दुःख और दुःख के पीछे सुख आतें हैं।

The cycle of seasons revolves regularly. Similarly, the cycle of happiness and sorrow also revolves forever. Happiness is followed by sorrow and sorrow is followed by happiness.

ઋતુઓનું ચક્ર નિયમિત ફર્યા કરે છે. તેમ સુખ અને દુઃખનું ચક્ર પણ હંમેશા ફરતું રહે છે.સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ આવે છે.

स्वस्यैव सुखकामा ये सुखिनो न भवन्ति ते।

सर्वस्य सुखकामा ये सुखिनस्तु भवन्ति ते ॥६०॥

जो लोग केवल अपने ही सुख की कामना करतें हैं, वे सुखी नहीं हो सकते हैं, किन्तु जो सबके सुख की कामना करतें हैं, वे निश्चित सुखी होते हैं।

Those, who want only their own happiness, do not become happy. But, those, who want the happiness of all, become happy.

જે લોકો ફક્ત પોતાના જ સુખની કામના કરે છે તેઓ સુખી થઈ શકતા નથી, પરંતુ જેઓ સર્વના સુખની કામના કરે છે તેઓ સુખી થાય છે.

कदाचित् वर्धते दुःखं कदाचित् सुखमेव च ।

कदाचित् वर्धते रात्रिः कदाचित् दिनमेव च ॥६१॥

कभी दुःख बढ़तें हैं और कभी सुख बढ़ते हैं । (जैसे) कभी रात बढ़ती है तो कभी दिन बढ़ते हैं अर्थात् कभी रात लम्बी होती है तो कभी दिन लम्बे होतें हैं।

Sometimes grief increases and sometimes happiness increases. (As) Sometimes the night is longer, sometimes the day is longer.

ક્યારેક દુઃખ વધે છે અને ક્યારેક સુખ વધે છે. (જેમ કે) ક્યારેક રાત મોટી હોય છે, તો ક્યારેક દિવસ મોટો હોય છે.

भोगयुक्तं भावहीनं जीवनं रावणोपमम् ।

सभायां संस्थितो ब्रूते रामराज्यस्य कामनाम् ॥६२॥

भोगों से भरा हुआ, भाव-भक्तिरहित रावण जैसा जीवनचरित्र हो फिर भी सभा में रामराज्य की कामना प्रदर्शित करतें हैं । रामराज्य की स्थापना होनी चाहिए इस विषय पर प्रवचन देतें हैं।

Although full of desires, there is a biographical version of Rāvaṇa without emotion and devotion but it shows the work of *Rāma Rājya*. Such a person delivers lectures on the topic of the establishment of *Rāma Rājya*.

ભોગથી ભરેલું, ભાવ-ભક્તિ વગરનું રાવણના જેવું જીવનચરિત્ર હોય પણ સભામાં રામરાજ્યની કામના દર્શાવે. રામરાજ્ય સ્થપાવું જોઈએ એ વિષય પર પ્રવચન આપે.

आदर्शं मन्यते रामं जीवनं रावणोपमम् ।

शब्देषु रामराज्यं स्यात् न कदाचित्तु जीवने ॥६३॥

राम को आदर्श मानते हैं किन्तु जीवन रावण जैसा होता है तो उसके जीवन में शाब्दिक रामराज्य आ सकता है किन्तु परमार्थतः वास्तविक जीवन आचरण में रामराज्य नहीं आ सकता।

One who believes in Rāma as an ideal man, but live life as a Rāvaṇa, *Rāma Rājya* never comes in his way of life.

જે રામને આદર્શપુરુષ માને પણ જીવન રાવણ જેવું જીવે, તેના જીવનમાં શાબ્દિક રામરાજ્ય આવે પણ ક્યારેય પરમાર્થમાં જીવનમાં આચરણમાં રામરાજ્ય આવતું નથી.

रामो नाम परं सत्यं रामो नाम परं सुखम् ।

रामो नाम परो धर्मो रामो नाम परो रसः ॥६४॥

राम अर्थात् परम सत्य, परम सुख, परम धर्म और परम रस।

Rāma means supreme truth, supreme happiness, the highest righteousness and supreme interest.

રામ એટલે પરમ સત્ય, પરમ સુખ ,પરમ ધર્મ અને પરમ રસ.

नहि भोगेन कामस्य न च क्रोधस्य कोपतः ।

अकामेन कामशान्तिः क्रोधशान्तिरकोपतः ॥६५॥

भोग से काम की शान्ति नहीं होती। कोप से क्रोध की शान्ति नहीं होती। काम के त्याग से काम की शान्ति होती है और क्रोध के त्याग से क्रोध की शान्ति होती है।

Desire does not calm the desire. Anger does not satisfy anger. Abandonment of desire leads to the control of desire. Abandonment of anger leads to the control of anger.

ભોગથી કામની શાન્તિ થતી નથી. કોપથી ક્રોધની શાન્તિ થતી નથી. કામનો ત્યાગ કરવાથી કામની શાન્તિ અને ક્રોધનો ત્યાગ કરવાથી ક્રોધની શાન્તિ થાય છે.

कुमित्रं तु त्यजेत्सद्यः प्राज्ञो दुर्भावसम्भृतम् ।

अल्पं तदात्वे दुःखं स्यादन्यथा महदायतौ ॥६६॥

प्राज्ञ पुरुष दुर्भाव से भरे हुए कुमित्र का त्याग करें । ऐसे कुमित्र को छोड़ने में थोड़ा अल्पकालिक दुःख होता है किन्तु अन्यथा परिणाम में बड़ें दुःख का अनुभव करना पड़ता है ।

A wise man should renounce a malicious friend. It would be a little sad to leave such a malicious friend at that time. Otherwise, there would be a lot of pain afterwards.

પ્રાજ્ઞ પુરુષે દુર્ભાવથી ભરેલા કુમિત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આવા કુમિત્રને છોડવામાં તે સમયે થોડું દુઃખ થાય પણ અન્યથા પરિણામમાં ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડે.

मित्रं तत् यो हितं पश्येत् मित्रं तत् यो हितं वदेत् ।

अहितस्य तु कर्ता यस्तन्मित्रं नैव भण्यते ॥६७॥

मित्र उसे कहते है जो हित को देखे, हित की बात करे । जो अहित करे उसके लिए मित्र शब्द का प्रयोग ही नहीं किया जा सकता है ।

A friend is that who sees and speaks about interest. The word friend cannot be used for one who does harm.

મિત્ર તેને કેહવાય જે હિત જોય હિતની વાત કરે. જે અહિત કરે તેના માટે મિત્ર શબ્દ જ ન કેહવાય.

मित्रं छत्रेण सदृशमुत्तमं परिकीर्त्यते ।

तापं सोढ्वा स्वयं नित्यं छायामन्यस्य वर्धयेत् ॥६८॥

मित्र छत्र जैसा होता है तो उत्तम है जो स्वयं ताप को सहकर अन्य को नित्य छाया देता है ।

It is the best to have a friend like an umbrella that can withstand thunderstorms and give regular shadow to them.

મિત્ર છત્ર જેવો હોય તે ઉત્તમ ગણાય જે પોતે તડકો સહન કરીને અન્યને નિત્ય છાયા આપે.

सन्मित्रं सर्वदा ज्ञेयं चन्दनेन समं भुवि ।

स्वात्मानं प्रविलोप्याऽपि शैत्यं सन्तनुतेतराम् ॥६९॥

सन्मित्र सर्वदा चन्दन की समान होता है, जो अपने आपको घिसकर दूसरों को शीतलता देते हैं।

A good friend is like a sandalwood who robs himself and gives coolness to others.

સન્મિત્ર સર્વદા ચંદનની સમાન જાણવો જે પોતાની જાતને ઘસીને બીજા ને શીતળતા આપે છે.

मित्रं तु सूर्यसदृशं भाव्यं नेन्दुसमं क्वचित् ।

वर्धते क्षीयते नित्यं कलेव प्रेम यस्य ह ॥७०॥

मित्र सूर्य जैसा होना चाहिए, जिसकी मैत्री कायम एकरूप रहे। मित्र चन्द्र जैसा नहीं होना चाहिए जिसका स्नेह चन्द्र की कला की तरह घटता-बढ़ता रहे।

A friend is like the Sun whose friendship is always uniform, not like the Moon, whose affection grows and diminishes according to the art of the Moon.

મિત્ર સૂર્યના જેવો હોય જેની મૈત્રી હંમેશા એકરૂપ રહે, નહિ કે ચંદ્રની જેવો કે જેનો સ્નેહ ચંદ્રની કળાની માફક વધે અને ઘટે.

पापं भयं जनयते मानसी वेदना ततः ।

अभयमिच्छता हेयं पापं यत्नेन धीमता ॥७१॥

पाप भय का जनक है और उससे मानसिक वेदना होती है । अभय को चाहनेवाले बुद्धिमान् मनुष्य को यत्नपूर्वक पाप छोड़ना चाहिए।

Sin leads to fear and it causes mental distress. The wise man, who wants to be fearless, should deliberately renounce sin.

પાપ ભયને જન્માવે છે અને તેનાથી માનસિક વેદના થાય છે. અભય ઈચ્છતા બુદ્ધિશાળી માણસે યત્નપૂર્વક પાપ છોડવું જોઈએ.

पुण्यं सुखं जनयते मानसीं च प्रसन्नताम् ।
ततः सुखार्थिना सेव्यं पुण्यं यत्नेन धीमता ॥७२॥

पुण्य सुख को जन्म देता है और मानसिक प्रसन्नता को जन्म देता है । उससे सुख चाहनेवाले बुद्धिमान् मनुष्य को यत्नपूर्वक पुण्य-धर्म का आचरण करना चाहिए ।

A good deed is the giver of happiness in the form of virtuous mental complacency. Therefore, an intelligent person should deliberately conduct the virtuous dharma to be happy.

પુણ્ય સુખ અને માનસિક પ્રસન્નતાને જન્માવે છે, તેથી સુખ ઈચ્છતા બુદ્ધિશાળી માણસે યત્નપુર્વક પુણ્ય-ધર્મનું આચરણ કરવું જોઈએ.

आरम्भेऽल्पं कदाचित् स्यात् सुखं पापेन कर्मणा ।

अधिकञ्च भवेद्दुःखं परिणामे न संशयः ॥७३॥

पापकर्म से आरम्भ में कदाचित् अल्पसुख होता है किन्तु परिणाम में अधिक दुःख होता है, उसमें संशय नहीं है ।

Sin may have some happiness in the beginning, but as a result, there is no doubt that there is more grief.

પાપકર્મથી શરૂઆતમાં કદાચ થોડું સુખ મળે પણ પરિણામે અધિક દુઃખ થાય છે, એમાં સંશય નથી.

यकृत्वा स्यान्मनः शुद्धं निर्भयं निर्मलं कलम् ।

तदेव कर्म संसेव्यं तेन सौख्यं निरन्तरम् ॥७४॥

जो कर्म करके मन की शुद्धि, निर्भयता, निर्मलता, सौन्दर्य होता हो वही कर्म करना चाहिए । ऐसे कर्म से ही निरन्तर सुख मिलता है ।

One should perform such duties that give purity, fearless, humbleness and beautifulness to the mind. Such duties bring continuous happiness.

જે કર્મ કર્યા પછી મન, શુદ્ધિ, નિર્ભય, નિર્મળ, સુંદર થાય તેવું જ કર્મ સેવવું જોઈએ. તે કર્મથી નિરન્તર સુખ મળે છે.

कृते कर्मणि यस्मिन् स्यादात्मनः सम्प्रसन्नता ।

तत्कर्म पावनं धर्म्यं सेव्यं सत्यं सुधीमता ॥७५॥

जो कर्म करने से आत्मा की, अन्तःकरण की बहुत ही प्रसन्नता होती है, ऐसे कर्म धार्मिक और पवित्र समझने चाहिए । सुज्ञ व्यक्ति को वैसे कर्मों का ही यथार्थ सेवन करना चाहिए ।

Understand that duty is sacred and religious, which is very pleasing to the inner-self. A wise person should perform such duties only.

જે કર્મ કરતા આત્માની અન્તઃકરણની ખૂબ જ પ્રસન્નતા થાય તે કર્મ ધાર્મિક અને પવિત્ર સમજવું. સુધી(બુદ્ધિમાન્)પુરુષે તેનું જ યથાર્થ સેવન કરવું જોઈએ.

यत्कृत्वा लज्जते लोके यत्कृत्वा खेद आत्मनः ।

यत्कृत्वा च भयं चित्ते तन्न कार्यं कदाचन ॥७६॥

जो कर्म करने से जगत् में लज्जित होना पड़े, अन्तःकरण में खेद की भावना हो और मन में भय बना रहे ऐसे कर्म कभी नहीं करने चाहिए ।

One should never perform such duties that after doing it, one has to be ashamed of the world, one feels regret to the inner-self and causes fear in the mind.

જે કર્મ કર્યા પછી જગતમાં લજ્જિત થવું પડે, અન્તઃકરણમાં ખેદની લાગણી થાય અને મનમાં ભય-ડર રહ્યા કરે તે કર્મ ક્યારેય ન કરવું જોઈએ.

कलावस्मिन्नर्थयुगे धनिकानां समादरः ।

विद्या मान्यतमं स्थानं मनुनाऽभिहितं कृते ॥७७॥

इस अर्थप्रधान कलियुग में धनिकों का आदर अधिक होता है । विद्या सबसे प्रधान मान्यस्थान है ऐसा सत्ययुग में मनु ने कहा है ।

The respect of the rich is high in this monetary *Kaliyuga*. Manu has said that in the age of truth (*Satyayuga*) the learning has been given the most ministerial position.

આ અર્થપ્રધાન કળીયુગમાં ધનિકોનો આદર વધારે થાય છે. વિદ્યા સૌથી પ્રધાન માન્યસ્થાન છે તેવું સત્યયુગમાં મનુએ કહ્યું છે.

यथाऽऽदरो धनवतां यथा च बलशालिनाम् ।

यथा च कूटनीतीनां न तथा विदुषामिह ॥७८॥

जिस प्रकार और जैसा धनवान्, बलवान् और कूटनीतिवाले लोगों का आदर होता है, उतना अभी विद्वानों का आदर नहीं होता है।

The kind of respect that the rich, mighty and diplomats have now, such respect is not given to the scholars right now.

જે પ્રકારે-જેવો ધનવાન, બલવાન અને કૂટનીતિવાનોનો આદર થાય છે તેટલો અત્યારે વિદ્‌વાનોનો આદર થતો નથી.

सन्मार्गस्याश्रयः कार्यः पर्यन्तसुखदायकः ।

असन्मार्गस्तु सन्त्याज्यः पर्यन्तपरितापकः ॥७९॥

परिणाम में सुखदायी सन्मार्ग का आश्रय करना चाहिए और परिणाम में परिताप देनेवाले असन्मार्ग का सदा त्याग करना चाहिए।

One should follow the path of a happy patronage. One should always avoid the path giving tension due to sin.

પરિણામમાં સુખદાયી સન્માર્ગનો આશ્રય કરવો જોઈએ. પરિણામમાં પરિતાપ આપનાર અસન્માર્ગનો સદા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

पुष्पाणां सङ्गतिः कार्या येन सौरभ्यमाप्यते ।

कर्दमस्य न वै कार्या यतो दुर्गन्धता भवेत् ॥८०॥

पुष्पों का सङ्ग करना चाहिए क्योंकि उससे सुगन्ध प्राप्त होती है किन्तु कीचड़ का संग नहीं करना चाहिए क्योंकि उससे दुर्गन्ध प्राप्त होती है।

One should be in the company of flowers as they provide aroma. One should not be in the company of sludge (mud) as it causes bad odour (smell).

પુષ્પોનો સંગ કરવો જોઈએ કેમ કે તેનાથી સુગન્ધ મળે છે, પરંતુ કાદવનો સંગ ન કરવો જોઈએ કેમ કે તેનાથી દુર્ગન્ધ મળે છે

लोकेऽस्मिन् सज्जनैः सङ्गः सर्वथोन्नतिकारकः।

सङ्गस्तु सज्जनाभासैः सर्वथोन्नतिवारकः ॥८१॥

सज्जनों के साथ सङ्ग करने से इस जगत् में सर्वप्रकार की उन्नति होती है किन्तु सज्जन जैसे दिखनेवाले और वास्तव में जो सज्जन नहीं हैं, ऐसे सज्जनाभास व्यक्तियों के साथ सङ्ग करने से सर्वथा उन्नति का उवरोध होता है।

Company of gentlemen is all the way uplifting in this world. But, company of pseudo gentlemen, who are not really gentlemen, is really obstacles to growth.

સજ્જનો સાથેનો સંગ આ જગતમાં સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ કરનાર છે, પરંતુ સજ્જન જેવા દેખાતા પણ ખરેખર સજ્જન ન હોય તેવા સજ્જનાભાસ વ્યક્તિઓ સાથેનો સંગ સર્વથા ઉન્નતિનો અવરોધક છે.

कण्टकानां यथा सङ्गादङ्गेषु वेदना भवेत्।

दुर्जनानां तथा सङ्गात् वेदना मानसे भवेत् ॥८२॥

काँटों के सङ्ग से अङ्ग में वेदना होती है उसी तरह दर्जनों के सङ्ग से मन में वेदना होती है।

As the company of thorns gives the pains in the limbs, in the same way pains arise in the mind of those being in the company of the wicked persons.

જેમ કાંટાઓના સંગથી અંગમાં વેદના થાય છે, તેવી રીતે દુર્જનોના સંગથી મનમાં વેદના થાય છે.

चन्दनस्य यथा सङ्गात् सर्वाङ्गं शीतलं भवेत्।

सज्जनस्य तथा सङ्गात् मानसं शीतलं भवेत् ॥८३॥

चन्दन सङ्ग से अङ्गों में शीतलता होती है उसी तरह सज्जनों के सङ्ग से मन शीतल होता है।

As the company of the sandalwood gives the coolness in the limbs, in the same way the coolness arises in the mind of those being in the company of the wise persons.

જેમ ચન્દનના સંગથી સર્વ અંગો શીતળ થાય છે, તેમ સજ્જનના સંગથી મન શીતળ થાય છે.

गङ्गा तु हरते तापं नृणां शीतेन वारिणा।

सन्तो हरन्ति संतापं नृणां वचनवारिणा॥८४॥

गङ्गा शीतल जल से मनुष्यों का ताप हरती है, वैसे वचनरूप अमृतजल से सन्त-सज्जन मनुष्यों के सन्ताप को हरते हैं।

As the Gaṅgā removes the wrath of human beings with its cold water, in the same way the sages remove the wrath of humans with their nectar like speeches.

જેમ શીતળ જળથી ગંગા મનુષ્યોના તાપને હરે છે, તેમ વચનરૂપી અમૃતજળથી સંતો મનુષ્યોના સંતાપને હરે છે.

विद्वांसस्तु वसन्त्यत्र मानामानविवर्जिताः।

उदासीना लोकहेतावलौकिकसुखे रताः॥८५॥

विद्वान् ज्ञानीजन तो इस जगत् में मान और अपमान से पर लौकिक सुख में उदासीन और अलौकिक सुख में रममाण रहते हैं।

Scholars are wise, indifferent to the respect and disrespect of this material world and stay happy in the supernatural world.

વિદ્‌વાનો જ્ઞાનીઓ તો આ જગતમાં માન અપમાનથી પર લૌકિક સુખમાં ઉદાસીન અને અલૌકિક સુખમાં રમમાણ થઈ રહે છે.

विद्वांसस्तु वसन्त्यत्र वसन्तचरिताः सदा।

स्वयं सद्‌गुणसत्पुष्पाः तन्वन्तः सुरभिं भुवि॥८६॥

विद्वज्जन सदा वसन्तऋतु के जैसे स्वभाव के होते हैं जो स्वयं सद्‌गुण के सुन्दर सुरभित पुष्पों से सम्पन्न होकर जगत् में सुगन्ध को फैलाते हैं।

Scholars are always like spring, who themselves spread the fragrance of the world by becoming conscious of the beautiful flowers of virtue itself.

વિદ્‌વાનો સદા વસંતઋતુના જેવા સ્વભાવના હોય છે, જે સ્વયં સદ્‌ગુણના સુંદર પુષ્પો સભર બની જગતમાં સુગન્ધ પ્રસરાવે છે.

ऐश्वर्येण मदोन्मत्तः सत्पथं लङ्घयेज्जनः ।

यथेन्द्रः कुरुते स्वर्गे गुर्ववज्ञां गुरून्मदः ॥८७॥

ऐश्वर्य के मद से उन्मत्त मनुष्य सदाचार के मार्ग का उल्लङ्घन करते हैं जैसे बड़े मदवाला इन्द्र स्वर्ग में देवगुरु बृहस्पति की अवज्ञा करते हैं।

The mad man, by the influence of opulence, violates the cult of virtue, as the great arrogant Indra disobeys the deity Jupiter in heaven.

ઐશ્વર્યના મદથી ઉન્મત માણસ સદાચારના પંથને ઉલ્લન્ઘે છે, જેમ મોટા મદવાળો ઈન્દ્ર સ્વર્ગમાં દેવગુરુ બૃહસ્પતિની અવજ્ઞા કરે છે.

समुद्रे न तरङ्गाणां जातु शान्तिर्भविष्यति ।

संसारे नैव बाधानां जातु शान्तिर्भविष्यति ॥८८॥

समुद्र में कभी भी तरङ्गे शान्त नहीं होती और संसार में कभी भी सुख-दुःख आदि द्वन्द्वों की बाधा की पीडा शान्त नहीं होती।

The waves never calm in the sea, and there is no rest for dilemna like pain and pleasure etc. in the world.

સમુદ્રમાં ક્યારેય તરંગો શાન્ત થતા નથી અને સંસારમાં ક્યારેય સુખદુઃખ આદિ દ્‌વન્દ્‌વોની બાધા પીડા શાન્ત થતી નથી.

नागाधमप्यम्बुनिधेस्तृष्णां पूरयते जलम् ।

कृपणस्य धनं तृष्णां याचकस्य न पूरयेत् ॥८९॥

सागर का जल अगाध होने पर भी प्यासे मनुष्य की प्यास नहीं बुझा सकता है। कृपण व्यक्ति का धन याचक की तृष्णा पूर्ण नहीं कर सकता है।

The sea water cannot quench the thirst of a man, even though the water is impassable. The riches of a miserly person cannot satisfy the craving of the beggar.

સમુદ્રનું જળ અગાધ હોવા છતાં તરસ્યા માણસની તરસ છીપાવી શકતું નથી. કૃપણનું ધન યાચકની તૃષ્ણા પૂરી કરી શકતું નથી.

सन्तो जयन्ति लोकेऽस्मिन् सर्वसङ्गविवर्जिताः ।

जले स्थितान्यपि सदा निर्लिप्तान्यम्बुजानि यत् ॥९०॥

सर्व सङ्ग और आसक्ति से मुक्त सन्तजन इस जगत् में जय-उत्कर्ष को प्राप्त हो रहे हैं । कमल हमेशा पानी में रहता है, फिर भी निर्लिप्त रहता है ।

The saints devoid of attachment and everyone's company, get elevated in this world. Lotus in evergreen water remains, however, still isolated.

સર્વ સંગ-આશક્તિ વર્જિત સન્તો આ જગતમાં જય-ઉત્કર્ષ પામે છે. કમળ સદાય પાણીમાં રહે છે, છતાં પણ નિર્લિપ્ત હોય છે.

कमलस्य विकासस्तु यथा सूर्येण जायते ।

वैरागस्य विकासस्तु तथा ज्ञानेन जायते ॥९१॥

जैसे कमल का विकास सूर्य के प्रकाश से होता है, वैसे ज्ञान के प्रकाश से वैराग्य के कमल का विकास होता है ।

Just as the lotus is developed with the light of the Sun, so the light of knowledge leads to the development of the lotus of the harlot (dispassion).

જેમ કમળનો વિકાસ સૂર્યના પ્રકાશથી થાય છે. તેમ જ્ઞાનના પ્રકાશથી વૈરાગ્યના કમળનો વિકાસ થાય છે.

वक्तव्यं सर्वदा सत्यं येन चित्तं प्रसीदति ।

असत्यं नैव वक्तव्यं येन चेखिद्यते मनः ॥९२॥

सर्वदा सत्य बोलना चाहिए जिससे चित्त प्रसन्न रहता है । असत्य नहीं बोलना चाहिए जिससे मन में पुनः पुनः खेद होता है ।

Always speak the truth so that the mind becomes happy. Do not speak the untruth so that the mind often regrets.

સર્વદા સત્ય બોલવું જેથી ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે. અસત્ય ન જ બોલવું જેથી મનમાં વારંવાર ખેદ જન્મે.

कालो वृथा न हातव्यः कर्तव्यं कर्म सर्वथा ।

पिपीलिकाऽपि शिखरं अद्रेरारोहते शनैः ॥९३॥

समय व्यर्थ नहीं बिताना चाहिए, सर्वथा कर्म का आचरण करते रहना चाहिए। धीरे धीरे से चलने पर भी चींटी पर्वत के शिखर पर पहुँच सकती है।

Do not waste time uselessly, always follow your duty. Slowly moving ants climb to the top of the mountain.

સમય વ્યર્થ ન વિતાવવો સર્વથા કર્મનું આચરણ કરતા રહેવું જોઈએ. ધીમે ધીમે પણ ચાલતી કીડી પર્વતના શિખર ઉપર ચઢે છે.

कूर्मो निरन्तरं गच्छन् प्राप्यं स्थानं प्रयाति हि ।

शशस्तु स्वप्नशीलोऽयं कूर्मं जेजीयते नहि ॥९४॥

कछुआ निरन्तर चलने से गन्तव्य स्थान मंज़िल को प्राप्त कर सकता है और खरगोश ही क्यों न हो सोते रहने पर वह कछुए को जीत नहीं सकता है।

Continuously walking turtle reaches the destination. But the lazy rabbit does not win the turtle.

નિરન્તર ચાલતો કાચબો ગન્તવ્ય સ્થાને પહોંચે જ છે. પરંતુ આળસુ બની પડી રહેતું સસલું કાચબાને જીતતું નથી.

प्रयत्नेन लभेद् विद्यां प्रयत्नेन लभेद् धनम् ।

प्रयत्नेन जयेन्मित्रं प्रयत्नेन रिपुञ्जयेत् ॥९५॥

प्रयत्न से विद्या मिलती है प्रयत्न से धन मिलता है, प्रयत्न से मित्रों को जीत सकते हैं और प्रयत्न से शत्रुओं को जीत सकते हैं।

By putting efforts learning and wealth are earned; as well as the friend and enemy are won.

પ્રયત્નથી વિદ્યા મળે, પ્રયત્નથી ધન મળે, પ્રયત્નથી મિત્રને જીતાય અને પ્રયત્નથી શત્રુને જીતાય.

प्रमादेन हता विद्या प्रमादेन हतं धनम् ।

प्रमादेन हता कीर्तिः प्रमादेन हता मतिः ॥९६॥

प्रमाद से विद्या का नाश होता है, प्रमाद से धन का नाश होता है, प्रमाद से कीर्ती का नाश होता है और प्रमाद से बुद्धि का नाश होता है।

Learning, wealth, pride and wisdom are deterioted by laziness.

પ્રમાદથી વિદ્યા હણાય, પ્રમાદથી ધન હણાય, પ્રમાદથી કીર્તિ હણાય અને પ્રમાદથી બુદ્ધિ હણાય.

प्रसन्नं मानसं सत्त्वात् प्रसन्ना च गिरा तथा ।

प्रसन्नानि च कर्माणि तस्मात् सत्त्वं समाश्रयेत् ॥९७॥

सत्त्व से मन प्रसन्न होता है, सत्त्व से वाणी प्रसन्न होती है, सत्त्व से कर्म शुद्ध होते हैं इसलिए सत्त्वगुण का आश्रय करना चाहिए।

The mind is pleased by the *sattva*, the speech is purified by the *sattva*, the *karmas* (actions) are purified by the *sattva*, so take shelter of the *sattva* virtue.

સત્ત્વથી મન પ્રસન્ન થાય, સત્ત્વથી વાણી નિર્મળ થાય, સત્ત્વથી કર્મો શુદ્ધ થાય, તેથી સત્ત્વગુણનો આશ્રય કરવો.

विषण्णं रजसा चित्तं विषण्णं रजसा वचः ।

विषण्णं रजसा कर्म तस्माज्जह्याद्रजोऽधिकम् ॥९८॥

रजोगुण के अतिरेक से चित्त में विषाद होता है, रजोगुण से वाणी विषादयुक्त होती है, रजोगुण से कर्म विषादपूर्ण होते हैं इसलिए अधिक रजोगुण का त्याग करना चाहिए।

The mind is distracted by *Rajoguṇa*, the speech becomes poisonous by *Rajoguṇa*, the actions become irritating. Therefore, give up the excessive *Rajoguṇa*.

રજોગુણના અતિરેકથી ચિત્ત વિષાદ પામે, રજોગુણથી વાણી વિષાદવાળી થાય, રજોગુણથી કર્મો વિષાદપૂર્ણ બને તેથી અધિક રજોગુણનો ત્યાગ કરવો.

जिह्वास्वादं त्यजेत्प्राज्ञो जिह्वावादं परित्यजेत् ।

संवादं साधयेत् सर्वैः संवादे वसते सुखम् ॥९९॥

जिह्वा के स्वाद और वाद प्राज्ञपुरुषों को त्याग देना चाहिए । वाद को त्यागकर सबसे संवाद साधकर रहना चाहिए क्योंकि संवाद में सुख रहता है ।

A wise man should give up the taste and the argument of the tongue. By giving up the arguments, with all, one should indulge in dialogue as it gives happiness.

જીહ્વાનો સ્વાદ અને વાદ પ્રાજ્ઞપુરુષે તજવો જોઈએ સર્વની સાથે વાદ છોડી સંવાદ સાધવો કેમ કે સુખ સંવાદમાં વસે છે.

रामो नाम सुसंवादः रामराज्यं ततोऽभवत् ।

भरतेन समं रामः संवादं कृतवान् विभुः ॥१००॥

श्रीराम संवाद का सुन्दर मूर्त स्वरूप है, उससे ही रामराज्य की स्थापना हुई । प्रभु श्रीराम ने भरत के साथ संवाद किया अतः रामराज्य स्थापित हुआ ।

Rāma is the form of beautiful dialogue, so through dialogue only *Rāma rājya* is established as a kingdom. Lord Rāma had a dialogue with Bharata, so *Rāma rājya* was established.

રામ એટલે સુંદર સંવાદનું મૂર્ત સ્વરૂપ તેથી (સંવાદથી) જ રામરાજ્ય થયું. પ્રભુ શ્રીરામે ભરત સાથે સંવાદ કર્યો તેથી રામરાજ્ય સ્થપાયું.

विभीषणेन च समं विवादो रावणस्य यत् ।

जातं तेन महद् दुःखं लङ्कायां बुधगर्हितम् ॥१०१॥

रावण ने विभीषण के साथ विवाद किया अतः सुज्ञजनों को अरुचिकर लगे ऐसा निन्दित दुःख लङ्का में हुआ ।

Rāvaṇa got into a controversy with Vibhīṣaṇa so there was great deal of unhappiness for the right men in Laṅkā.

રાવણનો વિભીષણ સાથે વિવાદ થયો તેથી લંકામાં ડાહ્યા માણસોને ન ગમે તેવું મોટું દુઃખ થયું.

संवादमेव संवादं सदाऽऽश्रयत सज्जनाः ।
विवादं विषवादं तु सुधियस्त्यजताऽशुभम् ॥१०२॥

हे सज्जनों ! सदा संवाद से संवाद का आश्रय कीजिए । हे सुधीजन ! विवाद विषवाद ज़हर की समान है उसका शीघ्र ही त्याग कीजिए।

O gentleman ! Always take shelter of dialogue from dialogue. O wisemen ! Controversary/venomism is like poision, discard it soon.

હે સજ્જનો ! સદાય સંવાદથી જ સંવાદનો આશ્રય કરો હે સુધીજનો વિવાદ વિષવાદ (વિખવાદ) ઝેર સમાન છે, જલ્દીથી તેને છોડો.

॥ इत्याचार्य पण्ड्या नरेन्द्रकुमारशर्मरचितं सुभाषितशतकं सम्पूर्णम् ॥

॥ इस प्रकार आचार्य नरेन्द्रकुमार पण्ड्या विरचित सुभाषितशतक सम्पूर्ण हुआ ॥

Thus ends the SUBHĀṢITAŚATAKAM

compossed by Acharya Narendrakumar Pandya.

॥ આમ આચાર્ય નરેન્દ્રકુમાર પંડ્યા વિરચિત સુભાષિતશતક સમ્પૂર્ણ થયું ॥

प्रि. डॉ. नरेन्द्रकुमारपण्ड्या

जन्म	-	०१-०४-१९६८
गाम	-	बेटद्वारका, देवभूमिद्वारका, गुजरात
पितरौ	-	स्व.शान्ताबेन स्व.लालजीभाईपण्ड्या च।
शिक्षा	-	एम.ए.(संस्कृतम्), साहित्याचार्यः पी.एच.डी.
अध्यापनम्	-	श्रीस्वामिनारायणसंस्कृतमहाविद्यालयः(डभाण) १९८९-९०,
विशिष्टयोगदानम्	-	श्रीभागवतविद्यापीठसञ्चालितश्रीवरतन्तुसंस्कृतमहाविद्यालयः (सोला-अहमदा-बाद) इत्यत्र १९९०तः २००१ पर्यन्तं प्राध्यापकः कार्यकारी प्राचार्यश्च एवं तत्रैव २००१तः२००७ पर्यन्तं प्राचार्यः
सम्प्रति	-	अगस्त-२००७ तः श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयसञ्चालित-संस्कृतकॉलेज, वेरावल इत्यत्र प्राचार्यः
विशिष्टयोगदानम्	-	श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य मार्गदर्शकसमित्यां गुजरातसर्वकार द्वारा नियुक्तः सदस्यः कार्यकारी कुलपतिश्च, श्रीसोमनाथसंस्कृत- विश्वविद्यालयस्य कार्यकारिणीपरिषदि सदस्यः, विद्या परिषदि सदस्यः, साहित्यसङ्काये अध्यक्षः सदस्यश्च, अभ्यासक्रम- समित्यां सदस्यः, ग्रन्थालयसमित्यां अध्यक्षः सदस्यश्च, गुजरातराज्य पाठ्य पुस्तकमण्डलद्वारा पाठ्यपुस्तक-रचनायां विषयमार्गदर्शकः, समीक्षकः, लेखकः, इत्यादिरूपेण विविधसमयावधौ योगदानम्।
विशेषसम्मानः	-	संस्कृतगौरव (श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयद्वारा), संस्कृतरत्नाकरः, २०१२ (पू. स्वा. श्रीनित्यस्वरूपदासजीप्रेरितः), शास्त्रपण्डितसम्मानः (संस्कृतसाहित्य अकादमी, गान्धिनगरम्) २०१९-२०२०
शोधपत्राणि ग्रन्थप्रकाशनं च	-	विविधपरिसंवादेषु पठितानि २५ प्रायाणि शोधपत्राणि १६ षोडशशोधपत्राणां प्रकाशनम्, किञ्च शतकत्रिवेणी (रसराजशतकम्, कालिन्दीशतकम्, सरस्वतीशतकम्), सुभाषितशतकम्, राजामहेन्द्र- प्रतापः (संस्कृते अनुवादः), विवाहसौरभम्, धर्मसंहिता, श्रीवल्लभचरितमहाकाव्यम् (अन्तिमं सर्गद्वयम्), आचार्यकीर्तिसुधा (गुजराती अनुवादः), जगतीविंशतिका इति ग्रन्थानां प्रकाशनम्।

Dr. Kartik Pandya is presently working as *Research Officer* in Shree Somnath Sanskrit University, Veraval, Gujarat. He was previously working as *Research Officer* for the world renowned Oriental Institute, The M. S. University of Baroda, Vadodara, Gujarat till June 2014. He has been awarded the Degree of Philosophy in Sanskrit (2012) by the M. S. University of Baroda, Vadodara. He has been awarded four Gold Medals and One Other Gold Medal in December 2008 for securing the highest number of marks in M. A. He has also received One University Gold Medal in October 2006 for securing the highest number of marks in B. A. His Doctoral Research was published with the complete Financial Assistance from Indian Council of Social Science Research (ICSSR), Ministry of Education, Government of India, New Delhi. He has got his fifteen research articles published in reputed National/International journals as well as in the National Conference Proceedings.

ISBN 978-93-83097-47-0

9 789383 097470

Shree Somnath Sanskrit University

Rajendra Bhuvan Road, Veraval, Gujarat - 362 266 (INDIA) Ph.: 02876-244532

E-mail : sssu.veraval@gmail.com

Website : www.sssu.ac.in